

Gérard Noiriel, *Penser avec, penser contre. Itinéraire d'un historien*,

Paris 2003, Belin, 311 s., ISBN 2-7011-3347-5.

Noirielovu knihu o „krizi“ historie z roku 1996¹ jsem poprvé dostala do ruky v roce jejího druhého vydání, kdy ji autor představil v doktorandském semináři Andrého Burguièra na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales. První věc, která mne (přicházející z odlišné univerzitní kultury) tehdy doslova šokovala, byla decentně útočná otevřenost, s jakou Noiriel kritizoval instituci, na jejíž půdě se nacházel a která byla jeho živitelkou. Neodmyslitelnou součástí jeho vystoupení byly i černé vousy a ostentativně rozevlátá červenošedá flanelová kostkovaná košile (stejně proklamativní jako jeho hrdé přihlášení se k „dělnickému původu“), obojí okatě kontrastující s aristokratickou povzneseností většiny *directeurs d'études* z Ecole des Hautes Etudes.

Studie *Sur la „crise“ de l'histoire* z roku 1996 je kritickou autoreflexí jednoho oboru; s bezprostřední odezvou se setkala právě proto, že řada příslušníků historické obce pocítovala palčivou absenci kritické diskuse ve vlastních řadách. Zdaleka to však neznamenalo jednoznačně kladné přijetí. Naopak, následující diskuse a kritické hlasy ukázaly, že některé otázky nejen vyvolávají protikladné reakce, ale vedou i k neporozumění či dezinterpretacím původních Noirielových myšlenek a postřehů. Proto cítil autor potřebu navázat na otázky otevřené v *Krizi historie* a položit je znovu a jinak; do autoreflexe oboru však mnohem větší měrou pronikla i autoreflexe samotného Noiriela. Tak vznikl soubor analýz a kritik publikovaný v loňském roce opět ve stejném pařížském nakladatelství, které vydalo *Krizi historie*, pod názvem *Myslet s, myslet proti. Itinéraire d'un historien*.

Než se dostanu k samotnému *Penser avec*, několik slov ke genezi a základním otázkám, jež otevřela *Krizi historie*. Tato kniha vznikla jako reakce na výzvy, zformulované na poli samotné revue *Annales* na přelomu 80. a 90. let, kdy upadal vliv marxismu i „velké“ strukturalistické generace 60. a 70. let; po „kritickém obratu“, který chtěl obrátit pozornost historiků k epistemologii. Noiriel se snažil objasnit různé formy a typy aktivity, jež se skrývají v „řemesle historika“, a „posunout hra-

1 GERARD NOIRIEL, *Sur la „crise“ de l'histoire*, Paris 1996.

nici mezi tím, co se říká a co se píše“; zachytit ony vazby a sítě, v nichž jsou historici „chyceni“.

Podobné studie či reflexe, které by přinášely zamýšlení nad historickou vědou (a nebyly pouze učebnicovou příručkou k dějinám dějepiscectví, výčetem jmen a děl či institucí) nejsou ve Francii 20. století tak vzácné. Některé z nich se zaměřují především na teoreticko-metodologickou či ideovou stránku historické vědy; jiné zohledňují i sociologický aspekt jako neodmyslitelnou součást produkování a šíření historické kultury. Nejde tedy o pouhé „Gipfelwanderung“, výběr reprezentativních autorů a díla, ale i o analýzu odborné časopisecké produkce, problém učebnic, otázku institucionalizace a profesionalizace určitých historických odvětví a sociální aspekty jejich prosazování, systém zkoušení a udílení univerzitních grádů, vztahy mezi různými mediátory historické kultury – školou, tiskem, beletrií, televizí, rádiem i filmem.² Texty Gérarda Noiriela, který prošel nejen historickou, ale i sociologickou formací, spojují obě.³ Je pochopitelné, že specifický zájem a potřebu sebe-promyšlení probouzela zejména ona „nová historie“, zrozená spolu s revue *Annales*, která zprvu hledala v programatických a reflexivních textech formu legitimizace či obhajoby: od úvah Luciena Febvra přes články Braudelovy (zejména *Le territoire de l'historien*) po kolektivní „program“ v dnes již „klasických“ textech publikovaných pod vedením Jacquese Le Goffa z poloviny 70. let⁴ a současné texty Chartierovy.⁵ Kolem 50. výročí založení revue *Annales* v roce 1979 se sama „škola“ *Annales* stala předmětem svérázného historického studia, které brzy postoupilo od panegyrického stylu ke kritičtější a strážlivější analýze fenoménu, který se nazýval „nová historie“. K nejznámějším jistě patří práce Françoise Dosse *Rozdrobená historie. Od „Annales“ k „nové historii“* z roku 1987.⁶ Takřka svatokrátědný ráz však měla práce Hervé Couteau-Bégarie *Fenomémen Nová historie. Velikost a pád školy Annales*, původně dizertace připravovaná na

2 Kromě klasických textů Pierrea Bourdieua, věnovaných akademickému „poli“, jeho hodnotám a mocenským strategiím i symbolickému jednání (*Homo academicus*; *Les héritiers* atd.), které nabídl řadě badatelů nové paradigma, uvedme alespoň studie o utváření univerzitních elit profesora soudobých dějin na univerzitě Paříž I. Panthéon-Sorbonne CHRISTOPHA CHARLEHO, *Les élites de la république (1880–1900)*, Paris 1987; TÝŽ *Naissance des „intellectuels“ (1880–1900)*, Paris 1990; TÝŽ, *Les républiques universitaires*, Paris 1994, či Ronsavallonovy sociologicko-historické rozboru univerzity v Nanterre, oné univerzity zrozené v 60. letech, která se měla stát kolébkou studentské revolty v květnu 1968.

3 Kromě dvou zde pojednávaných prací stojí za uvedení především přehledová práce o moderní evropské historiografii GERARD NOIRIEL, *Qu'est-ce que l'histoire contemporaine?* Paris 1998.

4 *Faire de l'histoire*, (edd.) JACQUES LE GOFF, PIERRE NORA, Paris 1974; *La nouvelle histoire*, (ed.) JACQUES LE GOFF, Paris 1978.

5 Především *Au bord de la falaise. L'Histoire entre certitudes et inquiétudes*, Paris 1998.

6 FRANÇOIS DOSSE, *L'histoire en miettes. Des „Annales“ à la „nouvelle histoire“*, Paris 1987.

univerzitě v Bordeaux,⁷ která se zaměřila nejen na ideologii „školy“ Annales, ale i na praktiky její institucionalizace na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (plus jejích regionálních dependencí) a formy uplatňování její hegemonie a s ní spjatého ideologického i institucionálního boje proti „nepřátelům“. Ale i proti nežádoucí konkurenci dorůstající ve vlastních řadách. Couteau-Bégarié hovoří otevřeně o „monolitismu“ Annales, o formalizaci voleb v rámci Ecole des Hautes Etudes a kritizuje „Braudelův pontifikát“ (protože „pod oficiální fasádou voleb a rad, Braudel vládne sám“),⁸ monopolizaci vědeckých rad a veřejných konkurzů, které stále více ovládá jediná klika – generace profesorů ze 60. let, nekritizovatelných a neodstranitelných, kteří na řadu let zablokovali přístup na univerzitu jak těm, kdo by se na ni snažili dostat „zvenčí“, tak vlastním mladším následníkům – jev, který francouzsko-maďarský *homme de lettres* François Fejtő, když hovořil o pozdním reálném východoevropském socialismu 70.–80. let, označil *érou dinosaurů*.

Tento univerzitní či akademický dinosaurismus však vykazuje řadu specifických rysů, které rozvíjí i Noiriél ve své *Krizi historie*, když analyzuje různé projevy krize institucionální: krize následnické a krize náborové (přelidněnost historické obce po dočasném nárůstu pracovních míst v poválečných desetiletích oproti současnému kvazistop-stavu, stárnutí univerzitní populace apod.) Noiriélová *Krise historie* tak jistým způsobem navazuje na kritiky vyslovené a analyzované Couteau-Bégariem, protože v centru obecnější reflexe o stavu historie, historické kultury a historické vědy opět stojí slibná škola Annales (jako „mýtus věčného mládí“ i „nová historie“). A samozřejmě Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales – EHESS – jako trojrozměrná, materializovaná podoba nového historického myšlení, ale také jako specifická komunita, societa lidí spjatých specifickými vazbami, pravidly a komunikačními kódy. Tento sociologický aspekt je u Noiriela nesmírně důležitý. „Krizi“ zde sleduje jak v rovině epistemologické diskuse, tak v rovině praktik uvnitř komunity profesionálů. Vedle již uvedené krize náborové a následnické tematizuje i krizi univerzitní funkce – administrativní a organizační práce rostoucí na úkor práce badatelské⁹ a pedagogické, kterou jen komplikuje problém velké centralizace a závislosti na státu.

7 HERVÉ COUTEAU-BÉGARIE, *Le phénomène Nouvelle histoire. Grandeur et décadence de l'école des Annales*, Paris 1989.

8 H. COUTEAU-BÉGARIE, *Le phénomène Nouvelle histoire*, s. 284.

9 Ke kritice tohoto jevu se vrátil i v *Penser avec* – například zamýšlením nad obvyklou „kariérou“ (nejen) francouzského historika: několik let života základního výzkumu v archivech nad přípravou doktorské dizertace, která má prokázat především řemeslnou schopnost mladého adepta historické vědy – práce je zdouhavá a nákladná; teprve po jejím absolvování je tovaryš přijat komunitou historiků, jenže na primární výzkum už mu pak většinou nezbývá čas: výuka, různé funkce a reprezentace vedou k tomu, že se konečně „ofřekovaný“ odborník rozplyne v institucionální rutíně a v produkci popularizačních prací, vytěžených z někdejší dizertace – G. NOIRIEL, *Penser avec*, s. 39.

Klíčové výtky vůči *Krizi historie*, na něž Noiriél reaguje v *Penser avec*, bychom snad mohli shrnout do dvou obecnějších problémů, které se zdaleka netýkají pouze francouzského prostředí. První okruh se vztahuje spíše k sociologickým jevům interpretovaným Noiriélem, především rozpadu někdejší kompaktnosti historické obce. Druhý se zaměřuje především na problém interdisciplinární komunikace: vztah mezi historií a filozofií a problém vědeckého jazyka v historické vědě; podezření, že Noiriél chce odvrhnout filozofii ve prospěch sociologie.

V prvé řadě tedy výtky, že si zoufá nad rozpadem někdejší jednoty historické obce vlivem demokratizace a partikularizace a vyzývá k obnově této mýtické komunity. Tomuto obvinění se Noiriél brání s tím, že tuto „partikulizaci“ pouze konstatoval a analyzoval jako nezbytný projev současné doby. Jakkoli si uvědomoval, že „otvírání“ historie „navenek“ díky demokratizaci studia i internacionalizaci a interdisciplinaritě má za následek i jistou „fragilizaci“, „zkrěhčení“ kolektivní identity historiků,¹⁰ v podstatě ji uvítal – apeloval však na nezbytnost kolektivní diskuse i vzájemného respektu mezi různými rovinami historických „sfér aktivity“, v nichž historikové účinkují. Zároveň se snažil dokázat, že v široké škále jdoucí od badatele k popularizátorovi a žurnalistice není jasně daná hierarchie, že všechny tyto role mohou být „pro historika naprosto čestné“.¹¹

Na výtku, že chtěl „odvrátit historiky od filozofie“, Noiriél reaguje námitkou, že jde o nedorozumění: že chtěl (on, který přece vzešel z generace, již poznamenal Foucault!) naopak konstatovat kvaziabsenci filozofie v současné historiografii (ptá se, proč je vliv filozofie na historii tak slabý) a vyzýval historiky k filozofické reflexi, ke sblížení mezi historií a filozofií. Jenže mezi historií a filozofií panoval jistý antagonismus de facto od poloviny 19. století, tedy od chvíle, kdy se historie od filozofie emancipovala (s. 31). Od téhož momentu emancipace od filozofie se fatálně datuje ona „krize“ jako „centrální problém historické disciplíny“ (s. 7). Nemožnou komunikaci mezi historiky a filozofy se snažil představit a analyzovat především v první kapitole *Penser avec* věnované Foucaultovi (*Foucault a historie: Lekce jednoho zklamání*). Foucault, jako jeden z těch moderních filozofů, kteří adresovali zcela explicitní výzvu historikům, mohl podle Noiriela nabídnout historikům nové paradigma, které by nahradilo tehdy (zejména ve Francii) dominantní paradigma labroussovské, založené na takřka výhradním monopolu sociálních a hospodářských dějin, na „masách“, na kvantitativním výzkumu, které po druhé světové válce nahradilo monopol dějin politických (s. 42–43). Zatímco se řada poválečných „progresivních“ historiků pod vlivem sociologie opírala především o studium sociálních skupin, vrstev a tříd, Foucault se snažil obrátit jejich pozornost k jinému dějinnému konceptu, který vycházel od analýzy diskurzu, zejména

10 G. NOIRIEL, *Sur la „crise“*, především s. 12–14, 21–26.

11 G. NOIRIEL, *Penser avec*, s. 278.

utváření diskurzu pravdivý-nepravdivý (s. 27). Jenže pro tuto „hybridizaci“ filozofie s historií nebyly podmínky ani institucionální (oddělení disciplín), ani konceptuální, což Noiriel ukazuje na příkladě historiografické reflexe Foucaultovy práce *Dohlížet a trestat*. Jestliže práce *Impossible prison* (1980), již uspořádala a iniciovala Foucaultova dlouholetá spolupracovnice Michelle Perrotová, naznačila možnost debaty, tato diskuze zůstala de facto otevřená a ukázala spíše nemožnost komunikace mezi Foucaultem a historiky, kteří provedli jen „prvoplánovou četbu“ jeho díla: vrhli se na studium špitálů, nemocnic, věznic a galejí, aniž pochopili filozofický koncept, který jim Foucault nabízel.

V úvodu k *Penser avec* si tedy Noiriel jakoby prohlíží svůj vlastní portrét, vytvořený jinými akademiky, a snaží se jej poopravit tam, kde se domnívá, že došlo ke zkreslení či povrchnému zachycení vnějškových jevů. Klíč k lepšímu dotvoření své podoby pak nabízí v ústřední části knihy, kterou tvoří analytické texty, které Noiriel věnoval myslitelům, kteří měli rozhodující vliv na jeho formování. Přitom stojí za zmínku, že oproti pouhým třem kapitolám věnovaným Blochovi (text je takřka výhradně zaměřený na problém statusu samotné historické vědy v *Apologie de l'histoire*), Braudelovi (zejména se zaměřením na otázku chronologie a času) a otázce „návratu vyprávění“ (L. Stone, R. Chartier) je zde věnováno podstatně více prostoru sociologům, filozofům a dalším myslitelům-nehistorikům (Simiand, Weber, Elias, Rorty, Foucault a Bourdieu vedle spisovatelky Virginie Woolfové). Ostatně – copak nevnesli do historie nejzásadnější inovace většinou právě ne-historici?

Po tomto obšírném sebestřednění skrze oči druhých (kritici) a skrze své životní inspirátory přistupuje Noiriel k nejsubjektivnější pasáži – k vlastnímu autorportrétu. Pozoruhodná *postface* s podtitulem *Touha po pravdě*, která práci uzavírá, dovršuje Noirielův „egohistorický itinerář“, který nezapře podmanivou autostylizaci (srov. samotnou pasáž o „nenávisti k moci“, kterou Noiriel nese „již ve svých iniciálách“ G. N. „Zeen“ – stejná výslovnost jako „j'ai haine – nenávidím“). Sleduje své lotrinské kořeny z Vogéz, osud matky z dělnické rodiny i otce – syna kolaboranta, který udělal vojenskou kariéru za vichystického režimu.¹² Noiriel se ale kupodivu nezmiňuje o tom, že v posledních letech vedl na téma *Vichy a kolaborace* kurz na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales. To, co se v jeho textu neustále vrací, je permanentní vykořenění a neschopnost adaptace: na konci knihy se nám tak odhaluje Gérard Noiriel jako věčný pária. Odsun do Alsaska v dětství, kde si vysloužil posměch vrstevníků pro jazykovou odlišnost i pro svůj mediterránní vzhled, aby si uvědomil, do jaké míry je „pohled druhých konstitutivní

12 „Dvě větve mé rodiny ztělesňovaly dvě podoby poražených v dějinách. [...] Jedni nechtěli nasednout do vlaku kapitalismu; zůstali na nástupišti. Ti druzí, ve snaze proniknout do vozů první třídy a pošlapávající principy oné republiky, která jim dovolila vylézt z jejich vlastní díry, byli potrestáni, jak zasluhovali.“ G. NOIRIEL, *Penser avec*, s. 251.

moc, která transformuje toho, kdo ji zažívá, v konstituovanou přírodu“ (citát příznačně volený ze Sartra). Vykořenění za doby studií (pro svůj sociální původ nebyl považován za způsobilého, aby dokončil celé studium; na druhé straně pociťoval odčizení od snobského módního levičáctví svých buržoaznějších spolužáků) a počátky duchovní i „praktické“ revolty (odmítl jít k závěrečné zkoušce v kravatě); zpočátku neúspěšné hledání místa na fakultách, obtížné bez nezbytných kontaktů. Ani dočasné působení na prestižní Ecole Normale Supérieure se neobešlo bez integračních nesnází, které provázelo i zklamání z univerzitního světa. I poté, co zakotvil na EHESS, kde se těšil podle vlastních slov „dobrým konexím“, se pustil na přelomu 80. a 90. let do psaní nejkritičtějších textů proti této instituci-živitelce (jak neopomíná zdůraznit – „aby ukázal svou nezávislost myšlení“). „Jak stoupat a přitom zůstat stejný?“ – to byl zásadní problém (s. 277).

Problém integrace se stal pro Noiriela osobní i vědeckou vášní – po dizertaci o dělnících zaměstnaných při hutích v Longwy v roce 1982¹³ představoval námět několika jeho studií především problém imigrace do Francie,¹⁴ jejichž leitmotivem bylo především napětí mezi potřebou velkodušných hesel a obavou o národní identitu; mezi univerzální zásadou z jakobínské ústavy z roku 1793, k níž se de facto přihlásila novodobá francouzská republika („Francouzský lid poskytuje azyl cizincům vypovězeným ze své vlasti pro věc svobody. Odmítá jej tyranům“) – a těmi, kdo tuto velkorysou abstrakci uvádějí do praxe.

V české historické produkci nám neschází institucionální dějiny univerzity, dějiny jednotlivých fakult, dějiny dějepisectví. Stále nám ale schází texty prolamující hranici mezi historií a sociálními vědami, neřku-li filozofií. Právě ono fatální *neporozumění* mezi historiky a filozofy spatřoval Noiriel zejména v tom, že filozofie (a spolu s ní v podstatě též sociologie) a priori odmítla představu, že by „realita“ byla „dána“: předpokládala tím, že realita je bezprostředně utvářena badatelem, a proto je nutné podřídit empirickou práci teoretické konstrukci studovaného předmětu. Naopak univerzitní historie se profilovala jako věda, jejíž podstata spočívá v „nadvládě empirické práce založené na minuciózním studiu archivních dokumentů“ (s. 31).

Možná bychom také potřebovali sociologa či antropologa, aby napsal dějiny historiografie jako dějiny moci; dějiny moci charismatické a symbolické, dějiny klientských vazeb a filiací jako dějiny aktivit s mocí spojených; jako dějiny jednoho oboru z hlediska trhu práce či trhu knižního; dějiny trhu s hodnotami a grady v institucionálně určené hierarchii důstojnosti; dějiny strategie přijímacího řízení či zkoušení jako „výkonu moci za zavřenými dveřmi“; jako dějiny „ideové subor-

13 Vyšla pod názvem *Longwy, immigrés et prolétaires (1880–1980)*, Paris 1984.

14 Především *Les Ouvriers dans la société française (XIXe–XXe siècle)*, Paris 1986; *Le Creuset français, histoire de l'immigration*, Paris 1988; *Réfugiés et sans papiers. La République face au droit d'asile, XIXe–XXe siècles*, Paris 1991.

dinace“ či tematické poptávky. Jen tak budeme moci lépe pochopit mechanismy utváření historické kultury i možnosti a limity „cirkulace idejí a konceptů“. Doufejme, že se jednou najdou badatelé i grantová agentura, která takový interdisciplinární projekt podpoří.

Daniela Tinková

Gérard Noiriel, *Penser avec, penser contre. Itinéraire d'un historien*,

Paris 2003, Belin, 311 s., ISBN 2-7011-3347-5.

Toto měla být původně recenze. Jenže to by ji musel napsat někdo jiný. Ten, kdo je důvěrně obeznámen s dílem M. Foucaulta a P. Bourdieua. Ten, kdo ví, o čem diskutovali na počátku století F. Simiand a Ch. Seignobos a o čem píše M. Bloch ve své *Obraně historie*. Ten, kdo se vyzná v názorech filozofů a historiků na spor o M. Webera v Německu a komu neunikl návrat k vyprávění L. Stonea. A taky ten, kdo bádá nad pracemi F. Braudela, N. Eliase a R. Rortyho. Nemluvě o tom, že by neškodilo, aby si přečetl nějaké dílo Virginie Woolfové, nejlépe *K majáku*. A měl by to být historik. Český, který čte ve francouzštině a prostudoval knihu G. Noiriela *O „krizi“ historie*, publikovanou před sedmi lety.¹ Protože bez tohoto povědomí by sotva byl rovnocenným partnerem pro Noirielovy argumenty. Najde se vůbec někdo takový?

Přinejmenším dvě osoby splňují poslední podmínku. Na posledním sjezdu českých historiků v roce 1999 o Noirielově knize referoval Josef Válka a zmiňuje se o ní také Martina Grečenková ve svém článku publikovaném ve sborníku z tohoto sjezdu.² Josef Válka mě potěšil, protože díky němu se Noirielova monografie mohla dostat do povědomí české historické obce – ten sál byl tenkrát docela přeplněný, a to ještě postával hlouček u dveří. Škoda jen, že Váلكův příspěvek nebyl nikde publikován. Stává se totiž jen zřídkakdy, aby byla takovýmto bezprostředním způsobem reflektována nejdůležitější historiografická díla, zachycující aktuální dění v zahraničních historických obcích.³

Ve Francii Noirielova monografie vyvolala bouřlivé diskuse. Nejednalo se totiž jenom o jednu z dalších, v posledních desetiletích takřka pravidelných reflexí o stavu francouzské historické vědy, jako spíš o trefu do černého – tedy do samotných historiků, kteří diagnózy o „krizi“ historie a podobných symptomech našeho

1 GÉRARD NOIRIEL, *Sur la „crise“ de l'histoire*, Paris 1997, 348 s.

2 MARTINA GREČENKOVÁ, „Krise“ historie? Francouzská diskuse z konce 20. století, in: VIII. sjezd českých historiků, Hradec Králové 10.–12. září 1999, Praha 2000, s. 128–137. Text publikován též na <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/grecenkova.html>.

3 Josef Válka referoval ještě o knize ROGERA CHARTIERA, *Au bord de la falaise. L'histoire entre certitudes et inquiétudes*, Paris 1998.